

»Za vsem stoji država!« Kriza in njen vpliv na razvoj paranoidnih percepcij med 104 slovenskimi intervjuvanci

Abstract

»Everything the country stands for!«: The crisis and its impact on the development of paranoid perceptions among 104 Slovenian interviewees

The focal point of this article is the influence of the crisis on the development of paranoid tendencies and perceptions among 104 interviewees in Slovenia. The analysis focuses on paranoid perceptions on a *macro*, *mezzo* and *micro* level. For the purpose of the analysis, the model developed by Kramer and Schaffer (2014) was adopted. Results show that, as a result of the crisis, on a *macro* level interviewees developed paranoid perceptions of the state as a personified, selfish and malicious entity, which on a *mezzo* level utilises institutions and officials as an extension of itself and negatively influences interpersonal relationships and the subjective well-being of citizens. Results also show that the crisis enabled the development of a particular kind of mistrust and transformed traditional networks of social cooperation into competitive groups.

Keywords: economic crisis, paranoia, paranoid perceptions, mistrust, crisis in Slovenia, qualitative research

Andrej Naterer is an Assistant Professor in the Department of Sociology at the Faculty of Arts in Maribor. His research interests include childhood and youth, marginalised groups and deviancy. (andrej.naterer@um.si)

Povzetek

Članek se osredinja na vpliv krize na razvoj paranoidnih tendenc in percepcij pri 104 intervjuvancih v Sloveniji. Analiza obravnava paranoidne percepcije intervjuvancev na *makro*-, *mezo*- in *mikroravni*, za potrebe analize razvoja teh percepcij pa je bil uporabljen model Kramerja in Schafferjeve (2014). Rezultati kažejo, da se med intervjuvanci kot posledica krize na *makroravni* pojavljajo paranoidne percepcije države, kot personificirane, sebične in zlonamerne entitete, ki na *mezoravni* uporablja institucije in njihove zaposlene kot svoj podaljšek, in na *mikroravni* negativno vpliva na medosebne odnose in blagor posameznika. Podatki kažejo tudi, da je kriza pri intervjuvancih vplivala na razvoj posebne oblike nezaupanja in transformirala tradicionalne socialno kooperativne mreže v kompetitivne skupine.

Gljučne besede: ekonomska kriza, paranoja, paranoidne percepcije, nezaupanje, kriza v Sloveniji, kvalitativno raziskovanje

Andrej Naterer je docent na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Mariboru. Raziskovalno se ukvarja z mladino in otroštvom, marginalnimi skupinami ter deviantnostjo. (andrej.naterer@mu.si)

Uvod

Svetovna kriza iz leta 2008 je na vseh ravneh družbenega življenja povzročila izjemno škodo in enotnega razumevanja končnih posledic za zdaj še ni. Kljub temu pa so zabeleženi nekateri njeni negativni učinki na ekonomskem, političnem in socialnem področju. Glede na to, da je v pričujočem članku v ospredju vpliv krize na posameznika, se bomo osredinili zgolj na *mikroraven*. Negativni učinki krize na *mikroravni* so številni in po mnenju veliko avtorjev ne vključujejo le poslabšanja kakovosti življenja, slabšanja zdravja, rasti števila samomorov, zasvojenosti in okužb z virusom HIV (prim. Clemens in Moss, 2005; Karanikolos in dr., 2013). Kriza je globoko posegla tudi v medosebne odnose ter resno omejila zmožnost najožje skupnosti (npr. družine), da opravlja svoje osnovne funkcije materialne, socialne in psihološke opore (prim. McLloyd, 1990). Številni avtorji poudarjajo tudi pomen psihološke in socialne škode (prim. Latif, 2010), saj je kriza povzročila tudi očitno povečanje številnih oblik psiholoških, mentalnih in vedenjskih motenj (prim. Gili in dr., 2012).

Študije, ki se ukvarjajo s povezavo med recesijo in mentalnim zdravjem (prim. Wahlbeck in McDaid, 2012), dokazujejo, da se v času krize pri posameznikih, ki jo izkušajo neposredno, občutno dvigne stopnja prisotnosti depresije, socialnega samoizključevanja in drugih simptomov, za katere je mogoče skleniti, da so del paranoidne matrice. Ko je govor o paranoji, se ta koncept po večini nanaša na klinično stanje bolnika z diagnozo. Simptomi vključujejo različne oblike anksioznosti in izpostavljenosti, iracionalni strah, skrajne oblike nezaupanja, sumničavosti in polarizirane fiksacije in druge psihotične motnje. Kljub obsežnemu naboru kliničnih raziskav pa nekateri avtorji (prim. van Prooijen in van Lange, 2014) zagovarjajo stališče, da obstajajo tudi blažje oblike paranoje, in sicer med običajnimi ljudmi in v povezavi z vsakdanjim življenjem. Te oblike je mogoče prepoznati v iracionalnih oziroma zmotnih percepcijah, ki jih poganjajo paranoidni simptomi, še zlasti pa nezaupanje in sumničavost do drugih. Poleg tega da tovrstna oblika medosebne paranoje temelji na psihološkem sklepu, da so motivi drugih na splošno zlonamerne, je na individualno kognitivni in posledično tudi kolektivni ravni velikokrat povezana s teorijami zarote (prim. Swami in Furnham, 2014; Sutton in Douglas, 2014).

Pričujoči članek se osredinja na analizo paranoidnih elementov, ki so posledica trenutne ekonomske krize med respondenti v Sloveniji. Za analizo razvoja teh elementov je uporabljen model Kramerja in Schafferjeve (2014), elementi pa so analizirani na treh ravneh:

- *makroraven* – elementi paranoje, ki se kažejo v odnosu posameznika do obče družbe (npr. države),
- *mezoraven* – elementi paranoje, ki se kažejo v odnosu posameznika do institucij in družbenih formacij, s katerimi ima posameznik relativno neposredne stike (npr. vladne službe, nevladne organizacije) in
- *mikroraven* – elementi paranoje, ki se kažejo v odnosu posameznika do drugih posameznikov.

Podatki za potrebe pričujoče analize so bili privzeti iz dveh raziskovalnih kontekstov (projekt SCOPES in serija intervjujev o vplivu krize 2010–2016) in so temeljili na kombinirani kvalitativni metodi:

1. delno standardizirani intervju (Flick, 2010) z 51 respondenti, opravljeni med letoma 2010 in 2016 (intervju v dveh etapah, z grafično reprezentacijo in validacijo ter glavnim poudarkom na vplivu krize na življenje intervjuvancev);
2. delno strukturirani intervjuji (Flick, 2010) s 30 respondenti, opravljeni v letih 2015 in 2016, osredinjeni na ekonomsko stanje in preživitvene strategije intervjuvancev;
3. fokusne skupine (Flick, 2010) s 33 predstavniki gospodinjstev, opravljene spomladi 2016 in so bili osredinjeni na ekonomsko stanje in preživitvene strategije gospodinjstev.

Vzorec intervjuvancev je bil heterogen in je vključeval tudi predstavnike naslednjih ranljivih skupin: Romov, prejemnikov socialne pomoči, brezposelnih, upokojencev in malih kmetovalcev. Zbrani podatki so bili obdelani z računalniškim programom QDA Miner. Za potrebe analize je bilo izpeljano tristopenjsko kodiranje (odprto – fokusirano – aksialno kodiranje).

Izvor paranoidne kognitivne sheme

Zaupanje ima osrednjo vlogo pri oblikovanju kooperativnih odnosov med člani družbe (prim. Barber v Kramer, 2001), zato je nezaupanje razumljeno kot socialno destruktivna sila (Giordano in Kostova, 2002). Nezaupanje je v družboslovju konceptualizirano kot psihološko stanje, ki odraža posameznikova negativna prepričanja in pesimistična pričakovanja do drugih posameznikov, predvsem tistih, s katerimi so v odnosu soodvisnosti (Kramer v Kramer in Schaffer, 2014). Sumničavost je ena ključnih kognitivnih komponent tovrstnega stanja. Tradicionalno prevladuje prepričanje, da se tovrstne negativne drže pojavljajo bodisi kot racionalne, torej temelječe na predhodnih negativnih izkušnjah (prim. Rotter, 1971), bodisi kot iracionalne, rigidne »težnje delovati sumničavo, ne glede na položaj oziroma posledice tovrstnega delovanja« (Deutsch v Kramer in Schaffer, 2014: 202). Sumničavost in nezaupanje sta iz tega zornega kota pomembna elementa paranoidne kognitivne sheme, ki pa je v sodobni družbi pogost pojav, še zlasti tedaj, ko se posamezniki počutijo socialno ogrožene (Kramer in Schaffer, 2014). Kramer in Schaffer (2014) poudarjata, da tovrstne kognitivne sheme niso omejene na posameznika in se velikokrat predstavljajo kot gonilna sila paranoidnih percepcij in odnosov v medskupinskih kontekstih. Na tej ravni se paranoidne težnje kažejo kot posledica specifičnih skupinskih kognicij v odnosu do drugih soodvisnih skupin, pa tudi kot posledica asimetrične strukture soodvisnosti med njimi (npr. razlike v moči in statusu med temi skupinami). V kontekstu resničnega življenja se ta asimetričnost

največkrat nanaša na nizko stopnjo moči oziroma visoko stopnjo odvisnosti ene od skupin, kar pa ima za člane te skupine serijo negativnih posledic, kot so občutki ranljivosti, izpostavljenosti, strahu in anksioznosti v odnosu do članov drugih skupin, še posebno tistih, od katerih so odvisni.

Po modelu Kramerja in Schafferjeve (2014: 206) se »paranoja do drugih« (*out-group*) razvije, ko se posameznik znajde v položaju, ki ima dve osnovni značilnosti:

1. visoka stopnja dejanske/percipirane odvisnosti od druge skupine – pri tem je treba poudariti, da odvisnost samodejno ne pomeni ovire, saj ima številne pozitivne učinke (npr. spodbujanje vzajemnosti in kohezije), problematična pa postane tedaj, ko pripomore k izgubi nadzora in moči tistega, ki je v odvisnosti v podrejenem položaju;
2. negotovost, povezana z zaupanjem do »drugih« (*out-group*).

Ko obe značilnosti sovpadata tako, da zbudjata občutke anksioznosti, izpostavljenosti oziroma grozeče zunanje nevarnosti, se pri posameznikih iz odvisne skupine razvijejo percepcije in aktivnosti, in sicer v smeri oblikovanja hiperpozornosti in distrofičnega procesiranja informacij. Hiperpozornost je v tem kontekstu (ibid.: 207) razumljena kot modus socialnega, velikokrat pretiranega procesiranja informacij, vezanih na intence ali akcije drugih (*out-group*), medtem ko samo procesiranje teh informacij pod vplivom strahu in anksioznosti dobi nezaupljiv, pesimističen in konspiratorni ton. Kramer in Schaffer kot posledico navajata tri glavne oblike izkrivljene percepcije (ibid.: 208–210):

1. pretirano personalistična konstrukcija interakcij (*inter-group*) (npr. interpretacija akcij drugih kot zlonamernih in usmerjenih osebno na člana skupine);
2. pretirano pripisovanje zlonamernega biasa (*outer-group*) (npr. pretirano poudarjanje zlonamernih atributov in motivov drugim);
3. pretirana percepcija zarotniških intenc (npr. interpretacije relativno nepovezanih akcij drugih kot dobro koordiniranega zlonamernega kolektivnega cilja).

Skladno z modelom Kramerja in Schafferjeve (2014) te izkrivljene percepcije privedejo do serije paranoidnih obnašanj, še posebno v oblikah motenj vedenja, socialnih anksioznostih in socialni samoizključitvi. Tovrstna paranoidna vedenja imajo tudi ključno vlogo pri oblikovanju samoizpolnjujočih vzorcev nezaupanja, saj lahko izzovejo različne vzporedne negativne reakcije članov druge skupine, torej tistih, proti katerim so usmerjena. Ko na primer član druge skupine zazna nezaupanje, tudi sam postane nezaupljiv, skozi povratno zanko pa takšna interakcijska dinamika ohranja vzajemno antipatijo.

Kriza in njen vpliv na razvoj paranoidnih percepcij

Zbrani kvalitativni podatki kažejo, da je imela kriza številne negativne učinke, ki jih je mogoče opaziti pri vseh respondentih oziroma njihovih gospodinjstvih. Na splošno velja, da je kriza povzročila padec porabe, porast varčevanja in samooskrbovalnih aktivnosti, večjo odvisnost od formalne in neformalne pomoči, dvig ekonomsko motivirane regionalne in mednarodne mobilnosti ter močan ekonomski, socialni in psihološki stres. Intervjuvanci so relativno enotni tudi glede splošno negativnega vpliva krize na družbo, pri katerem izstopata padec zaupanja in slabši medosebni odnosi.

Kriza je relativno močno vplivala tudi na razvoj paranoidnih zaznav, saj je po modelu Kramerja in Schafferjeve (2014: 206) vplivala na razvoj zaskrbljenosti, nezaupanja, sumničavosti in strahu (Tabela 1: Razvoj paranoidnih tendenc). Tabela v levem stolpcu prikazuje opis faze razvoja paranoje po predvidenem modelu, v desnem stolpcu pa izsledke iz intervjujev, ki se nanašajo na naše respondente.

Tabela 1: Razvoj paranoidnih tendenc

Opis faze po modelu	Ključni izsledki iz vzorca intervjuvancev
Visoka stopnja odvisnosti in zaskrbljenost glede zaupanja do drugih skupin	Kriza je prizadela predvsem socialno in ekonomsko šibke in je povzročila večjo odvisnost od formalnih in neformalnih struktur pomoči: - formalno: povečanje odvisnosti od socialnih transferjev, - neformalno: povečanje odvisnosti od posameznikove socialne mreže.
Percepcije ranljivosti in izpostavljenosti	Kot posledico krize je pri vseh respondentih opaziti zmanjšanje porabe, socialne in ekonomske izpostavljenosti, dvig stresa in številnih kompenzacijskih aktivnosti (npr. samooskrba, mobilizacija potencialov in ekonomske migracije), iz česar izhaja tudi, da se je dvignila stopnja ranljivosti in izpostavljenosti.
Strah in anksioznost	Strah in anksioznost sta pri intervjuvancih prisotna kot ena posrednih posledic krize. Strah je povezan predvsem s skrbjo za družino, medtem ko se anksioznost nanaša na oblike eksistenčnih področij (npr. napetosti glede sposobnosti plačevanja položnic, napetosti zaradi potencialne izgube službe, napetosti zaradi potencialne zahteve po vračilu že prejete socialne podpore).

<p>Hiperpozornost in distrofično procesiranje informacij</p>	<p>Hiperpozornost in distrofično procesiranje informacij je pri intervjuvancih opaziti v odnosu do politike, in sicer na podlagi dnevnih informacij iz medijev. Na podlagi tega oblikujejo stališča o delovanju formalnih institucij na <i>makro-</i> in <i>mezoravni</i> in ta imajo pogosto značilnosti paranoidne percepcije. Hiperpozornost je usmerjena tudi v delovanje nekaterih nevladnih organizacij (npr. Rdeči križ), medtem kot distrofičnega procesiranja informacij na tem področju ni zaznati.</p>
<p>Pretirano personalistična konstrukcija interakcij, pripisovanje zlonamernega biasa, percepcije zarote</p>	<p>Pretirano personalistični konstrukciji interakcij, ki ju je mogoče razumeti kot paranoidne, se kažeta predvsem na <i>makro-</i> in <i>mezoravni</i>. Na <i>makroravni</i> jo je mogoče zaznati v personaliziranem razumevanju države, medtem ko na <i>mezoravni</i> prevladuje percepcija, da so uslužbenci direktna materializacija institucije, ta pa je podaljšek države. Na obeh ravneh je prisoten sebičen in velikokrat tudi zlonamern bias (država je mačehovska in sebična, sodniki so zlonamerni in uporabljajo sistem za realizacijo osebnih teženj), prav tako pa je v teh primerih prisotna tudi percepcija zarote (»Za vsem stoji država!«). Tudi v odnosu do neformalnih skupin je mogoče opaziti nekatere tovrstne elemente, vendar je težišče na formalnih institucijah.</p>
<p>Paranoidna vedenja in socialni umik</p>	<p>Paranoidna vedenja je mogoče opaziti v izrazitem nezaupanju do formalnih in neformalnih organizacij in skupin. Na formalni ravni se kaže v nezaupanju v uradne postopke (npr. davčna politika, sistem socialne podpore), sumničavost do uradnih oseb (npr. delovanje sodnikov) in splošni averziji do politike (npr. ignoriranje volitev, saj bi naj bili kandidati že dogovorjeni). Paranoidnih vedenj do neformalnih skupin (npr. prijatelji, sorodniki), je nekoliko manj, saj te še vedno delujejo kot varnostna mreža in je tudi zaupanje v te očitno večje. Težnje po socialnem umiku so sicer manj prisotne, jih je pa opaziti pri nevladnih organizacijah (npr. v umiku iz cerkvene skupnosti zaradi nezaupanja Cerkvi) in v primerih, ko so posamezniki zaradi krize izgubili službo, kar pa je posledično pomenilo tudi, da so s tem (samo)izključeni iz socialnih mrež, povezanih z delovnim mestom.</p>

<p>Odziv drugih na paranoidna vedenja</p>	<p>Jasni povratni odzivi na paranoidna vedenja niso evidentni – problem je predvsem metodološki, saj raziskovalni načrt ni vključeval analize stališč <i>drugih</i>.</p>
---	--

Posebno uničujoč učinek krize je mogoče opaziti v primerih »realističnih konfliktov« (Sherif, Harvey in White v Kramer in Schaffer, 2014), ko so dolgotrajni odnosi zaupanja transformirani v odnose nezaupanja:

... mi smo nule in nič nimamo ... Socialne [pomoči] nam ne dajo ... Nihče ne pride do naših vrat, ampak ko grem tja, na center [Center za socialno delo] in prosim za podporo, ... mi rečejo (drugi Romi, ki čakajo v vrsti za oddajo vloge za socialno pomoč): »Hej, zgini ... pa nisi ti moj problem. Ti imaš samo enega otroka, mi pa imamo tri ali štiri ... čuj glej, res si pravi Cigan!« ... Ampak moraš dokazat, da nisi Cigan, da si Rom. Ne vem ... ne vem, kaj naj rečem več. (Informant R0-07)

Izsek iz intervjuja je ilustracija paranoidne percepcije »realističnega konflikta«, v obliki skrajne oblike nezaupanja, ki se kot rezultat krize pojavlja med Romi. Iz intervjujev z Romi izhaja, da sta solidarnost in vzajemna pomoč v tej skupini tradicionalno relativno visoka tako v materialni pomoči (npr. brezplačna oddaja stanovanja med sorodniki), vzajemnih uslugah (npr. varovanje otrok, manjša vzdrževalna dela članov romske skupnosti) in celo denarni pomoči družinskih članov in prijateljev iz tujine. Zaradi ekonomske krize in dodatnega stresa, ki je posledica zaostrovanja socialne politike v Sloveniji, so viri, na katerih temelji preživetvena strategija Romov (npr. socialna podpora in otroški dodatki), postali omejeni. Tako je preživetje postalo ogroženo in skupina, ki je prakticirala visoko stopnjo vzajemnosti in uživala kohezivnosti, se je razdelila na kompetitivne podskupine.

Podoben je položaj tudi med malimi kmetovalci, kjer skupnost temelji na vzajemni pomoči, največkrat v obliki fizičnega dela, storitev in strojnih uslug. Tovrstne oblike vzajemnosti so razumljene kot pomoč, ki se ne plačuje, vseeno pa vključujejo obligatornost, recipročnost in socialnost. Kriza je negativno vplivala predvsem na male kmetije, ki so se hitro modernizirale in specializirale (prešle s široke proizvodnje na ozko in ciljno proizvodnjo). Ta proces je največkrat poganjalo kreditno financiranje in ko se je EU-politika glede malih kmetij spremenila (zniževanje subvencij, preusmerjanje pridelovalnih aktivnosti, tržno oblikovanje cen pridelkov), je to povečalo stres pri kmetovalcih. Da bi zagotovili dovolj finančnih sredstev za odplačevanje posojil, so bili prisiljeni uporabiti lastno kooperativno socialno mrežo in sovaščanom začeli zaračunavati storitve, ki se tradicionalno opravljajo brezplačno. To je v skupnosti povzročilo socialni razkol, izolacijo, padec kohezivnosti (predvsem neformalnih mrež in aktivnosti v lokalnih društvih) in je imelo za celotno skupnost negativne učinke.

Makroraven paranoidnih percepcij – »Za vsem tem pa stoji država!«

Na *makroravni*, torej na ravni družbe, države oziroma EU, intervjuvanci relativno enotno izkazujejo visoko stopnjo nezaupanja in izvor oziroma »glavnega krivca« za nastanek trenutne krize locirajo ravno na to raven. Glavni krivec je država:

In tukaj pravim, da ima naša država popolnoma zgrešeno politiko. Verjetno nisem edina. Ste se že z marsikom pogovarjali. (Informantka DK)

Ravno tukaj mislim, da je glavni problem. Pri malih ljudeh, malih podjetnikih država jemlje nekaj, da zakrpa svojo luknjo. In zato nas zategujejo, male podjetnike. Poznam primer, ko je inšpektorica kaznovala podjetnika, saj je ocenila, da ni mogel preživeti s prikazanim prometom, sklepala je, da dela na črno. Rekla mu je: vas male lahko zategnemo, saj vemo, da se boste borili! Mene je stečaj rešil, nisem pa edini. Ogromno znancev imam, ki so imeli svoje firme in so razglasili osebni stečaj. Najprej so prepisali vse na svoje bližnje, potem pa se rešili s stečajem. (Informant ML)

Jaz sem marsikdaj izpostavil, sem tudi povedal, da za to je kriva naša država. Definitivno je kriva! (Informant BZ)

Za vsem tem pa stoji država! (Informant CP)

Po mnenju intervjuvancev se na *makroravni* skrivajo tudi glavni razlogi za slabo ekonomsko in socialno stanje na *mikroravni*. Ta racionalizacija izhaja iz njihovega prepričanja, da je država odgovorna za delovanje celotnega sistema, in sicer na vseh ravneh, kar velikokrat vključuje tudi subjektivni blagor posameznika. Paranoidni občutki intervjuvancev, vezani na državo, se kažejo predvsem v nezaupanju v državo in sumničavosti v postopke, ki se odvijajo na tej ravni. Poleg nezaupanja in sumničavosti se pri respondentih porajajo tudi občutki globokega razočaranja nad delovanjem države, saj ta po njihovem mnenju ne opravlja naloge, ki jo razumejo kot njeno osnovno poslanstvo – zagotavljanje preživetja državljanom. Razočaranje velikokrat preraste v srdito zamero, še zlasti zato, ker je država že načeloma zaznana kot slaba, zlonamerna in kaznovalna:

Kar se tiče tega dela poleg socialne pomoči, sem jo že lani prejela, pa sem delala nekaj malega še prek študenta ... in sem zaslužila, mislim, da sem imela dve nakazili po 100 evrov in nekaj, in so mi znižali socialno pomoč za točno ta znesek, in sicer do konca tega, ko mi je odločba veljala. Tako da sem dobila manj denarja, ker sem delala, kot pa če sploh ne bi delala ... V bistvu me je država kaznovala, da sem dobila še manj, ker sem šla delat. (Informantka TM)

V takšni racionalizaciji intervjuvanci velikokrat personificirajo državo in ji pripišejo fizične in psihične lastnosti dejanske osebe, pri čemer ohranjajo implicitno predpostavko, da so motivi te osebe sebični, zlonamerni in za državljane škodljivi:

Država je rekla, da bomo šli na evropsko raven. S tem da oni so šli na evropsko raven s cenami izdelkov, osnovnih izdelkov, so šli na raven Evrope, plače pa ne, plače so pa šle dol. To ni v redu. (Informant DK)

Najbolj me moti to, ker država ne prisluhne in v isti koš daje tiste, ki lažejo, in tiste, ki ne lažejo ...

Manj pravil, bolj ohlapno, bolj prepuščeno temu, da kupec izbira kvaliteto, ne pa da država ves čas kupcu govori: »Ti si bebec, ti ne veš, kaj ješ, bomo ti mi povedali, kaj je v redu.« (Informant TP)

Tisto, kar intervjuvanci državi posebej zamerijo, je tudi, da na invaziven način posega na medosebno raven in krši tradicionalna in neformalna pravila in prakse, ki med ljudmi veljajo že od nekdaj in delajo človeško družbo to, kar je. Še posebno to velja za solidarnost in vzajemnost:

Recimo, da boš ti zdaj sosedu pomagal, pa te bo država zaradi tega opeharla, ker si pomagal sosedu, ali pa revežu kakšnemu, ne ... (Informant F; odlomek iz skupinskega intervjuja)

Ključ do razumevanja paranoidne razsežnost te percepcije je v strukturirani percepciji države:

1. *država* je entiteta, ki ima lastnosti osebe, torej fizično, socialno in psihološko razsežnost, in zato jo je mogoče oziroma treba obravnavati kot osebo;
2. *motivi* države so sebični, zlonamerni, uperjeni proti državljanom, njen psihološki ustroj je fundamentalno slab in zato državi ni mogoče zaupati.

Mezoraven paranoidnih percepcij – »Javne institucije so nujno zlo«

Na *mezoravni*, torej tisti ravni socialnega življenja, na kateri intervjuvanci prihajajo v stik z vladnimi in nevladnimi organizacijami ter drugimi socialnimi skupinami, je največ nezaupanja in sumničavosti zaznati pri organizacijah, ki so blizu državnemu aparatu. Največ elementov paranoidne percepcije je izraženih v odnosu do sodstva, policije in dobrodelnih organizacij:

V Sloveniji imamo s tem problem. Institucijam pa sploh ne moreš zaupati. Najhujši so sodišče, policija in Cerkev. (Informant ML)

V sodstvo in policijo ne zaupam. Ne bom razlagal, zakaj, preskočiva to vpra-

šanje. Imeli smo neko situacijo v družini in se ne bom spuščal v to. Šlo je za nepravilno sodbo. Samo toliko bom rekel, da je pri nas sodstvo postalo način, kako lahko človeku uničiš življenje. Ne bom zdaj rekel, kdo, ampak pokojna višja sodnica mi je rekla, da se na našem višjem sodišču ne najde pravice, temveč pravo. (Informant K)

Rdečemu križu sploh ne zaupam, ker je državna institucija in vse, kar je državno, je avtomatično kompromitirano. (Informant DT)

Javne institucije so nujno zlo ... (Informant SV)

Entitete na tej ravni so v paranoidni percepciji podaljšek države in tako je njihov namen, da se škodljive in zlonamerne težnje države realizirajo v vsakdanjem življenju posameznika. V nasprotju z državo, ki je v paranoidni percepciji personificirana, pa te entitete niso personificirane. Namesto tega so v ospredje postavljeni uslužbenci teh institucij:

Ampak, kar se pa tiče sodišča ... V glavnem imam občutek, da je bolj nastrojeno proti, kakor da bi ti pomagalo. Ko prideš tja, te pogledajo, ko da si ... res ... »samo 5 cm te je« in govorijo tudi tako s tabo. Pokvarjena država. (Informant K)

Če me vprašaš, ali zaupam lenarški občini, je enako, kot če bi me vprašala, ali zaupam Kanglerju. Še noben župan ni bil reven in še noben ni dal svoje plače za reveže, tako da ne. Mi v Lenartu imamo to srečo, da imamo tako nesposobnega župana, da vsaj škode ne more narediti. (Informant DT)

Videti je, da pri zaupanju v institucije vlada načelo, po katerem frekventnost in neposredni stiki z institucijo vplivajo na zaupanje posameznikov v to institucijo: več neposrednih stikov – manj paranoidnih percepcij. Ta trditev delno razlaga paranoidne percepcije v odnosu do vladnih in političnih organizacij, saj se je večina respondentov opisala kot apolitične. Če sprejmemo tezo o pozitivni povezanosti frekvence in neposrednosti stika z visokim zaupanjem, lahko razumemo tudi izsledek, da se je večina respondentov opredelila kot fizično in psihično zdrave, hkrati s tem pa izrazila globoko nezaupanje v zdravstvo:

E (izvajalec intervjuja): Kaj pa recimo bolnicam zaupata? D (intervjuvanec): Jooj ... Ptuj je klavnica. E: (smeh) Jaz tudi ne. D: Ptuj je klavnica. Ne, za mene. To ni bolnica, to je klavnica. E: Kaj pa ti (partnerki)? A (intervjuvanka): Tudi. (Odlomek iz skupinskega intervjuja)

V prid ugotovitvi o tej povezavi govori tudi visoka stopnja zaupanja, ki so jo intervjuvanci izrazili do druge skupine organizacij. To so organizacije, ki uživajo relativno visoko stopnjo zaupanja, verjetno zato, ker imajo intervjuvanci neposredno izkušnjo participacije, prisotne so tradicionalno, in glede na to, da

so umeščene neposredno v lokalno okolje, so stiki z njimi relativno frekventni. Med vsemi organizacijami v zaupanju močno prednjačijo gasilci:

E (izvajalec intervjuja): Kaj pa gasilcem zaupata? A (intervjuvanec): Ja. D (intervjuvanka): Gasilcem najbolj. A: Oni so prvi, ko jih potrebuješ ... Nekateri pravijo – »ne bom dal za gasilce niti evra« – nimajo prav. Jaz vsako leto kupim koledar – 20 evrov dam za koledar. Jaz jih cenim. Zato, ker nikoli ne veš. Pride poplava – lahko te rešijo ... (odlomek iz intervjuja)

V bistvu gasilcem, pa tudi veliko sosedov je pri gasilcih, tako da, ker smo majhen kraj, se poznamo in vemo, da bi v primeru kakih naravnih nesreč ali kakorkoli takega ... takoj pristopili na pomoč, in to tudi lahko povem, pristo-voljni prispevek mi nikoli ni problem dati gasilcem. (Informant MČ)

Kot negativni učinek krize je na tej ravni opaziti tudi težnjo po socialnem samo-umiku, ki je ena ključnih značilnosti paranoje. Ta se kaže v novem prepoznanju, da je posameznik sam odgovoren zase in za svoje bližnje in da mu institucije na tem področju ne bodo pomagale:

Ja! Še manj je mogoče zaupati institucijam. Policija in sodstvo ... Vse to gre po svoje. Kriza se pozna vsepovsod. Glede Cerkev pa ne vem, jaz ji ne zaupam. Koliko vsak sam v sebi najde mir, toliko miren si. Cerkev tega ne daje. Če npr. vem, da če bom sama poskrbela za vse in da bom preživela, potem bom mirna in zadovoljna, in tukaj mi nihče ne more pomagati. (Informantka BL)

Posebej je treba poudariti, da med intervjuvanci tudi glede na krizo ni opaziti izrazitejših paranoidnih percepcij, vezanih na druge socialne skupine. Kot primer lahko navedemo, da je zaupanje do Romov ostalo nespremenjeno, medtem ko so do beguncev in priseljencev celo izrazili čustva empatije:

Malo me je strah, saj ne morejo vseh sprejet. Bog ne daj, da pride kakšen Hitler, da se najde en fanatik ... Saj se ti zasmilijo, ampak, ne vem, kam bi dali vse ... (Informant MO)

Za elemente paranoje na *mezoravni* lahko sklenemo, da so omejeni na neza-upanje in se nanašajo predvsem na vladne organizacije in službe ter nekatere humanitarne organizacije. Tovrstne paranoidne percepcije temeljijo predvsem na prepričanju intervjuvancev, da so te organizacije podaljšek države in da na pod-lagi tega delujejo v nasprotju z njihovim osnovnim poslanstvom – služiti blaginji državljanov. Glede na to, da so tovrstne percepcije vezane na institucije, s katerimi imajo intervjuvanci relativno malo stika, in da na drugi strani organizacije, s katerimi so stiki pogosti in neposredni, uživajo visoko zaupanje, vse kaže, da so te percepcije iracionalne in imajo paranoidno naravo.

Mikroraven paranoidnih percepcij: »... kriza je spremenila ljudi ...«

Na ravni neposredne interakcije med posamezniki so stališča različna. Vsekakor se kot rezultat krize tudi na tej ravni kažejo značilnosti paranoidne percepcije:

Mislím, da kriza je spremenila ljudi. Hujša ko je, slabše je. Danes vsi vidijo samo denar, vse se vrti okoli tega ... Jaz sem delal doma, pred tem so mi vsi ponujali pomoč, potem, ko pa sem dejansko začel delati, pa ni bilo nikogar. (Informant SB)

Intervjuvanci pogosto izražajo tudi zaskrbljenost, saj naj bi kriza spremenila ljudi, in sicer tako, da jim ni več mogoče zaupati. Izrazito paranoidna čustva, kot sta strah in sumničavost, na tej ravni niso prisotna. Pogosto pa so izražena čustva razočaranja, tako nad člani širše socialne mreže kot tudi sorodnikov in celo partnerjev, saj je kriza posegla tudi v to sfero:

Ne morem se obrniti na prijatelje, ker so sami v krizi. (informant FK)

[Odgovor na vprašanje zaupanja] Mogoče niti ne več toliko družinskim članom, kot se je lahko včasih. Mislím pa, da je ta krog vedno manjši, ker smo tudi večji del časa v službi, pa bi si tam morda kdo lahko iskal zavetje. (Informant M)

Kaj pa vem, sosedom npr. ne morem zaupati. Skozi nezadovoljstvo ljudi se vidi, kdo je (pravi) sosed ... Včasih smo se več pogovarjali, zdaj pa smo zaprti in ne poznamo se več. Včasih je bilo npr. več obiskovanja, in kavic in sproščenih pogovorov, danes pa tega ni več, samo jamranja je več. (Informant AN BL)

V zvezi s tem je pomembno poudariti, da je to tudi stična točka z *mezo-* in *makroravnjo*, torej točka, na kateri intervjuvanci pridejo v stik s posamezniki z dveh ravni, ki sta že *a-priori* nagnjeni k paranoidni percepciji. Zanimivo je, da tedaj, ko je stik med posamezniki pristen, oseben in neposreden, to po navadi povzroči redefinicijo stališč in velikokrat transformira paranoidno percepcijo v manj patološko razumevanje:

... Navadni policaji so v redu, jaz vsaj vem, ker delam v stavbi z njimi, pa tudi slišim marsikaj, tako da prav vsak policist ni bavlav. (Informant M)

Jaz osebno (zaupam) samo socialnim delavkam. Vidim, da so se zelo angažirale, da poskušajo pomagati in reševati situacije ljudi, ki so iskreno res padli v neko stisko, pa se ne znajo sami izkupati iz nje. (Informantka H)

Sklep

V članku smo pokazali, da je imela kriza pomembno vlogo pri oblikovanju paranoidnih percepcij med našimi respondenti. Te percepcije se kažejo v nezaupanju, sumničavosti in strahu in so prisotne na *makro-*, *mezo-* in *mikroravni* njihovega življenja. Nikakor pa ni mogoče sklepati, da je vpliv krize oziroma pojav teh paranoidnih percepcij izključno negativen. Iz intervjujev izhajajo sicer posredni, a vseeno relativno pozitivni vidiki paranoidnih percepcij:

- paranoidne percepcije na *makroravni* imajo kohezijsko moč na *mikroravni*: »Ljudje si ne zaupajo oziroma zaupajo si, če prepoznajo neke skupne točke, če se (dva) najmeta kot žrtvi, če se vidijo, kot da jih je država zajebala ...« (Informant SG)

- paranoidne percepcije nezaupanja imajo moč transformacije solidarnosti iz posredne v neposredno: »Tudi dobrodelnim organizacijam, kot sta Rdeči križ in Karitas, ne zaupam preveč. Ker se mi zdi, da je sploh Rdeči križ takšen sistem, kjer se marsikdo okorišča. Zato sem bolj za te naše variante, ko se v vasi kaj organizira in zbira, kadar so potresi, poplave ... « (Informant CP)

Treba je poudariti tudi, da paranoidne percepcije opravljajo pomembno pozitivno psihološko funkcijo za posameznika – razumeti jih je mogoče kot serijo psiholoških obrambnih mehanizmov, največkrat zanikanja, projekcije in premestitve, ki posameznikom dajejo občutek nadzora situacije, saj delujejo kot del stabilizacijskega sistema in omogočajo, da posamezniki lažje shajajo z vsakodnevnimi preživetvenimi izzivi.

Vsekakor pa izsledkov pričujočega članka ne smemo razumeti kot splošna spoznanja, temveč kot ilustracijo nekaterih vidikov vpliva krize na psihosocialni položaj v Sloveniji. Poleg očitnih metodoloških pomanjkljivosti, kot so majhen vzorec, časovna nekonsistentnost in neciljno fokusiranje raziskovalnega aparata, je treba poudariti tudi, da paranoidne percepcije niso izključni rezultat krize. Sumničavost do države in institucij je namreč splošna značilnost demokratičnih socialnih sistemov in je trenutno krizo treba razumeti kot negativni dinamizator teh percepcij. Vsekakor bo treba tudi v prihodnje presečišču krize in razvoju paranoidnih percepcij nameniti še več raziskovalnih prizadevanj.

Literatura

CLEMENS, MICHEL IN TODD MOSS (2005): *Costs and Causes of Zimbabwe's Crisis*.

Center for Global Development. Dostopno na: https://www.researchgate.net/profile/Michael_Clemens5/publication/238766296_Costs_and_Causes_of_Zimbabwe's_Crisis/links/5452e42b0cf2cf51647a4d58.pdf (25. avgust 2016).

FLICK, UWE (2010): *Introduction to Qualitative Research*. London: Sage.

GILI, MARGALIDA, MIQUEL ROCA, SANJAY BASU, MARTIN MCKEE IN DAVID STUCKER

(2012): The mental health risks of economic crisis in Spain: evidence from primary

- care centres, 2006 and 2010. *The European Journal of Public Health* 23(1): 103–108.
- GIORDANO, CHRISTIAN IN DOBRINKA KOSTOVA (2002): The social production of mistrust. V *Postsocialism: Ideals, Ideologies, and Practices in Eurasia*, C., M. Hann (ur.), 76–92. New York: Routledge.
- KARANIKOLOS, MARINA, PHILIPA MLADOVSKY, JONATHAN CYLUS, SARAH THOMPSON, SANJAY BASU, DAVID STUCKER, JOHAN P. MACKENBACH IN MARTIN MCKEE (2013): Financial crisis, austerity, and health in Europe. *The Lancet* 381(9874): 13–19.
- KRAMER, RODERICK, M. (2001): Organizational paranoia: Origins and dynamics. *Research and Organizational Behavior* 23: 1–24.
- KRAMER M., RODERICK IN JENNIFER SCHAFFER (2014): Misconnecting the dots: origins and dynamics of out-group paranoia. V *Power, Politics and Paranoia: Why People are Suspicious of their Leaders*, J. W. van Prooijen in P. A. M. Lange (ur.), 199–217. Cambridge: Cambridge University Press.
- LATIF, EHSAN (2010): Crisis, unemployment and psychological wellbeing in Canada. *Journal of Policy Modeling* 32(4): 520–530.
- MCLLOYD, VONNIE, C. (1990): The Impact of Economic Hardship on Black Families and Children: Psychological Distress, Parenting, and Socioemotional Development. *Child Development* 61(2): 311–346.
- ROTTER, JULIAN, B. (1971): Interpersonal trust, trustworthiness, and gullibility. *American Psychologist* 35: 1–7.
- FNSNF (2016): *SCOPES (Scientific Co-operation between Eastern Europe and Switzerland)*. Dostopno na: <http://www.snf.ch/en/funding/programmes/scopes/Pages/default.aspx> (7. september 2016).
- SUTTON, ROBBIE M. IN KAREN M. DOUGLAS (2014): Examining the monological nature of conspiracy theories. V *Power, Politics and Paranoia: Why People are Suspicious of their Leaders*, J. W. van Prooijen in P. A. M. Lange (ur.), 254–273. Cambridge: Cambridge University Press.
- SWAMI, VIREN IN ADRIAN FURNHAM (2014): Political paranoia and conspiracy theories. V *Power, Politics and Paranoia: Why People are Suspicious of their Leaders*, J. W. van Prooijen in P. A. M. Lange (ur.), 218–236. Cambridge: Cambridge University Press.
- VAN PROOIJEN, JAN-WILLEM IN PAUL A. M. VAN LANGE (2014): The social dimension of belief in conspiracy theories. V *Power, Politics and Paranoia: Why People are Suspicious of their Leaders*, J. W. van Prooijen in P. A. M. Lange (ur.), 237–253. Cambridge: Cambridge University Press.
- WAHLBECK, KRISTIAN IN DAVID MCDAID (2012): Actions to alleviate the mental health impact of the economic crisis. *World Psychiatry* 3(11): 139–145.